

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА І ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ В УМОВАХ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

ВІДДІЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

УДК 378.046:111.32

Ничкало Н. Г.,
Президія НАПН України

НЕПЕРЕРВНА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ
ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

***Анотація.** У контексті теорії людського капіталу розглядаються актуальні питання розвитку неперервної освіти, реалізації державної політики з підготовки виробничого персоналу. Проаналізовано суперечності та їх причини, запропоновано науково обґрунтовані підходи до модернізації професійної освіти. Привернуто увагу до важливості прогнозування розвитку неперервної професійної освіти, посилення прогностичної функції наукових досліджень.*

***Ключові слова:** державна освітня політика, професійна освіта, теорія людського капіталу, модернізація, прогнозування.*

Вступ. Стрімкий розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів породжує нові виклики в усіх сферах життєдіяльності суспільства і передусім — в освітній. У цивілізованих країнах здійснюється інтенсивний пошук нових моделей розвитку освіти, нетрадиційних підходів до їх впровадження з використанням інформаційних і телекомунікаційних технологій. Гостро постають питання взаємозв'язку освітніх систем і підсистем, що розвиваються на різних континентах, їх багатовимірність й порівнюваність, а також забезпечення взаємного визнання їх продукту.

Система професійної освіти є однією з найважливіших і найскладніших у життєдіяльності суспільства. Вона виконує різні функції, зокрема: соціальну, економічну, культуротворчу, освітню, пізнавальну та інші. Вони тісно взаємопов'язані й реалізуються в системній взаємодії навчальних закладів різних типів і форм власності, підприємств та організацій усіх економічних секторів, соціальних партнерів, громадських організацій, об'єднаних територіальних громад, органів державної влади та управління.

Багатолітній досвід переконує в тому, що ця система відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні національної безпеки держави. Створення необхідних умов для інноваційного розвитку національних систем неперервної професійної освіти є пріоритетним напрямом у державній політиці багатьох високорозвинених країн світу. І це не випадково, адже такий підхід є міцним фундаментом і водночас запорукою реального зростання людського капіталу в усіх його вимірах.

Людський капітал як економічна і педагогічна категорія

В умовах стрімкого розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів особливого значення набуває теорія людського капіталу, теоретично обґрунтована і введена в науковий обіг на межі 50–60-х років ХХ століття. Творець цієї теорії Гері Стенлей Беккер (Gary Stantey Becker) — видатний американський економіст, професор Колумбійського та Чикагського університетів. Він «застосував методи економічної теорії для описування аспектів людської поведінки, що раніше вважалося сферою панування соціології

демографії». У наукових працях «Людський капітал» (1964 р.) і «Трактат про сім'ю» (1981 р.) професор висунув і обґрунтував теорію раціонального економічного вибору на основі власних інтересів індивіда, що визначають більшу частину людської діяльності, навіть явно не економічної, як створення сім'ї.

Відповідно до цієї теорії витрати на освіту розглядаються як інвестиції в людський капітал. В основу стратегій розвитку системи професійної освіти і навчання високорозвинутих країн покладено саме теорію людського капіталу Г. С. Беккера, якому в 1992 р. було присуджено Нобелівську премію [22, с.179].

У цьому контексті не можна не згадати Теодора Вільяма Шульца (Theodor William Schultz) – представника чикагської школи політекономії, директора Національного бюро економічних досліджень США (1949–1967 рр.), автора праць з проблем економіки країн, що розвиваються, формування робочої сили, економічної ролі освіти (Нобелівська премія, 1979 р., спільно з А. Льюнсом).

Цими вченими доведено, що людина і її творча думка – це велика сила, що надихає на постійну активну діяльність, неперервну творчу дію, пошуки нових підходів на різних етапах життєдіяльності. За висновком Т. В. Шульца, освіта, професійна кваліфікація, розвинуті таланти, здоров'я, що розуміються як поняття людського капіталу, мають конкретну економічну вартість. Інші економісти започаткували деякі нові елементи цієї теорії й відповідно розвинули її. Доречно згадати, що положення щодо «шкільного і професійного навчання» як інвестиції першим обґрунтував І. Р. Вільх (I. R. Welsh).

Поняття «людський капітал» дослідники розглядають за такими трьома рівнями:

- перший рівень – особистісний: людським капіталом називають знання та навички, які людина здобула у процесі навчання, професійної підготовки, практичного досвіду, використовуючи при цьому свої природні здібності, завдяки яким вона може надавати вартісні виробничі послуги іншим людям;
- другий рівень – мікроекономічний: людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства в ефективній організації праці і розвитку персоналу;
- третій рівень – макроекономічний: людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба професійної орієнтації, консультації та працевлаштування, оздоровлення тощо, і є суттєвою частиною національного багатства країни; його називають національним людським капіталом [9, с. 28–29].

У процесі різнобічної господарської діяльності людина виконує багато різних функцій, що відповідає теорії human capital. До ключових віднесено такі функції: а) використання продуктивних засобів, що вже існують; б) обґрунтування нових ідей і теорій, створення сучасних засобів і технологій; в) обґрунтування і реалізація шляхів їх застосування в різних сферах життєдіяльності людини, соціальних інститутах, різних економічних секторах. Ці функції динамічно розвиваються, вони тісно взаємопов'язані й оновлюються на різних історичних етапах.

Наголосимо на винятково важливому значенні теорії людського капіталу для вивчення в сучасних соціально-економічних умовах комплексу досить складних питань щодо забезпечення раціональної зайнятості різних категорій населення та ефективного функціонування ринку праці. Аналізуючи цей аспект, доцільно звернутися до філософсько-педагогічних положень, обґрунтованих В. Кременем: «Перехід людства загалом і нашої держави зокрема від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, а згодом формування *суспільства знань* є найважливішими пріоритетами життєдіяльності будь-якого суспільства, об'єктивно визначають науку як сферу, що продукує нові знання та освіту, що долучає до знань і соціум, і кожну людину» [7, с. 569]. Вчений наголошує, що

важливим креативним аспектом нового світового порядку є залежність темпів розвитку країни та її міжнародного статусу від рівня розвитку людського капіталу. До кількісних показників людського капіталу країни входить не тільки число випускників середніх, професійних і вищих навчальних закладів, а й кількість спеціалістів в основних галузях промисловості, транспорту, зв'язку тощо, і, що особливо важливо, — число науковців в основних сферах виробництва наукового знання. Тобто людський капітал є інтеграційним показником, який визначає внутрішні можливості країни з продукування знання та його використання у промисловому й суспільному розвитку.

Добре відомо, що продуктом системи освіти є конкретна людина, підготовлена до активної професійної діяльності в різних галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і сфери послуг. Мова йде про головне — людський капітал, від духовних, морально-етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави. Саме цій проблемі була присвячена Генеральна Конференція Міжнародної організації праці, її 88 сесія 2000-го року. У прийнятому *Висновку про розвиток людських ресурсів і підготовку кадрів* зазначено, що система професійної кваліфікації повинна мати тристоронній характер і забезпечувати доступ різних категорій працівників та будь-яких осіб, котрі бажають навчатися. Вона має охоплювати як державні, так і приватні навчальні заклади і при цьому постійно оновлюватися, забезпечуючи людині можливість у будь-який момент розпочати або завершити навчання в системі освіти і підготовки кадрів упродовж усієї професійної кар'єри [9, с. 30].

Державна політика у галузі професійної освіти

Термін «*державна освітня політика*» або «*державна політика в галузі освіти*» введено в науковий обіг у 60–70-х роках минулого століття. Існують різні визначення освітньої політики, державної політики в галузі освіти України (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк, М. Попович, Ю. Шемшученко). Зазначимо, що їх зміст не має суттєвих відмінностей, йому притаманні певні взаємодоповнення та уточнення. Освіта як об'єкт освітньої політики розглядається «як суспільне благо, як інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх інституцій. Тип освітньої політики визначається характером соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо» [5, с. 623].

За визначенням В. Гальперіна та В. Савельєва, «в Україні «перехідний» тип освітньої політики. Її сутність визначається специфікою посткомуністичних системних трансформацій, суперечностями процесу формування державно-громадської системи політики керування та управління освітою, підвищенням її суспільного статусу, утвердженням у європейському та світовому освітньому просторі. Ключовий суб'єкт освітньої політики в суспільстві — держава, яка в процесі взаємодії з громадським суспільством забезпечує суспільний вибір у сфері освіти. Державна освітня політика — це відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії/бездії інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, спрямований на забезпечення функціонування системи освіти» [5, с. 623]. Ці положення стосуються і профтехосвіти, що трансформується в професійну освіту, як принципово важливий напрям освітньої політики держави.

Про значну увагу держави до підготовки кваліфікованих робітничих кадрів свідчать також інші документи, що мають стратегічне значення, зокрема: Указ Президента України «Основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні» від 8 травня 1996 р.; Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р. [6].

У Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.) окреслено основні перспективні завдання щодо забезпечення рівного доступу до здобуття якісної освіти у професійно-технічних навчальних закладах [1].

Підкреслимо також важливе значення постанови Верховної Ради України «Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні» від 3 квітня 2003 р. У ній сформульовано конкретні рекомендації Президенту України, Кабінету Міністрів України, Міністерству економіки та з питань Європейської інтеграції України, Міністерству фінансів, Міністерству праці та соціальної політики, Міністерству освіти і науки України. А Генеральній прокуратурі України було доручено розслідувати факти порушень положень частин четвертої-шостої статті 49 Закону України «Про професійно-технічну освіту» щодо заборони передачі та використання приміщень професійно-технічних навчальних закладів не за призначенням [19, с. 519–521]. Ця постанова позитивно вплинула на вирішення багатьох питань (наприклад, створення Інституту професійно-технічної освіти АПН України, відновлення роботи Міжгалузевої ради з професійно-технічної освіти при Кабінеті Міністрів України та ін.).

Не буде перебільшенням наш висновок про те, що концепції розвитку професійної освіти, розроблені науковцями інститутів НАПН України, враховувалися у підготовці різних законодавчих актів та навчально-методичних документів з проблем підготовки виробничого персоналу. Йдеться також про Концепцію розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України, яку було затверджено Міністерством освіти і науки України та АПН України 5 липня 2004 р. [19, с. 522–526].

«Професійна освіта для потреб особистості, економіки, суспільства» — у цьому розділі Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2016 р.) обґрунтовано перспективні напрями модернізації професійної освіти у таких сферах: законодавства; формування й виконання державного замовлення; удосконалення змісту професійно освіти; розширення співпраці з роботодавцями; управління професійною освітою; підвищення престижності робітничих професій у суспільстві та інформаційного забезпечення професійної освіти і навчання, запровадження інноваційних технологій навчання; професійного навчання на виробництві; підвищення якості педагогічного персоналу; науково-методичного забезпечення професійної освіти, а також фінансового та матеріально-технічного забезпечення цієї галузі [8, с. 90–99]. У розділі «Освіта дорослих — невід’ємна складова освіти впродовж життя» обґрунтовано пріоритети розвитку освіти дорослих в Україні та сформульовано пропозиції щодо законодавчого забезпечення та впровадження комплексного підходу до освіти дорослих [8, с. 128–137].

Професійна освіта покликана виконувати надзвичайно важливу місію — забезпечувати підготовку молодого покоління до праці. Осмислюючи зміст цієї тези, звернемося до положення, обґрунтованого відомим українським вченим-економістом А. Гальчинським. На його думку, «створення» людини працею не є одномоментним актом, що відбувся ще за сивої давнини. Насправді, це перманентний процес, який зумовлюючи зміст усієї історії людства, розвивається постійно. Праця створила й водночас створює людину, конститує її як особистість, розвиває багатство її громадської (суспільної) природи й суто біологічного втілення протягом усього розвитку людства. Системна єдність соціального і природного (матеріально-уречевленого) формується, насамперед, через креативну функцію праці людини» [2, с. 88].

На нашу думку, звуження життєдайного сектора професійної освіти, призводить до зниження ефективності формування людського капіталу.

Реалізація державної політики в галузі підготовки виробничого персоналу потребує соціального передбачення. Відомий американський соціолог, філософ Д. Белл дійшов висновку, що воно «можливе там, де існують упорядкованість і повторюваність явищ (що

трапляється рідко), або там, де мають місце усталені тенденції, напрям яких, якщо і не точні траєкторії, можна окреслити з допомогою статистичних часових рядів чи сформулювати у вигляді історичних тенденцій» [22, с.420].

Існують різні напрями передбачення: технологічне, демографічне, економічне, політичне (за Д. Беллом). У цьому контексті актуальною є Концепція постіндустріального суспільства, що виокремлює п'ять компонентів:

— їх в економічному секторі: перехід від виробництва товарів до розширення сфери послуг;

— у структурі зайнятості: домінування професійного і технічного класу;

— осьовий принцип суспільства: центральне місце теоретичного знання як джерела нововведень і формування політики;

— орієнтація на майбутнє: особлива роль технології і технологічних оцінок;

— ухвалення рішень: створення нової «інтелектуальної технології» [22, с. 426].

Цінність положень, обґрунтованих цим вченим-прогнозістом, полягає в тому, що «головним джерелом структурних змін у суспільстві — змін у способах нововведень, у відношенні науки до технології, змін у державній політиці — є зміни в характері знання: експоненціальне зростання й розгалуження науки, виникнення нової інтелектуальної технології, проведення систематичних розвідок завдяки бюджетам організацій «Дослідження й розвиток» і, як вершина всього цього, кодифікація теоретичного знання» [22, с. 431].

Запропоновані підходи пов'язані з прогнозом і прогнозуванням, результати якого доцільно враховувати в обґрунтуванні державної освітньої політики.

Українська професійна освіта у полоні суперечностей

Творче використання теорії людського капіталу у реалізації державної політики в галузі підготовки висококваліфікованого виробничого персоналу — це складний і тривалий процес. Він потребує наукового обґрунтування, систематичності, розуміння глибинної суті цієї теорії тими, хто тримає управлінське кермо на рівні всієї держави, а також на рівнях регіонів, різних підприємств та організацій. Ігнорування цієї, здавалося б, досить простої істини породжує істотні суперечності, які спочатку є ніби незначними й не помітними, а згодом, на нашу думку, вони стають потужним гальмом у реалізації державної політики щодо неперервної професійної освіти.

«В пізнанні і житті людини суперечності відіграють роль джерела розвитку тією мірою, якою вони розв'язуються. Нерозв'язані суперечності стають гальмом розвитку (підкреслено нами). Розв'язання суперечностей відбувається різними способами залежно від сфери їх функціонування. В пізнанні такий спосіб полягає у відкритті їх основи, поєднанні чи синтезуванні протилежностей у межах цілісного об'єкта чи явища, в якій вони доповнюють одна одну. В соціальних процесах розв'язання суперечностей здійснюється шляхом вдосконалення, реформування тієї основи, яка їх породжує» [21, с. 617].

До суперечностей методологічного рівня варто віднести дисгармонію між: назрілою суспільною вимогою людиноцентричного (особистісно зорієнтованого) підходу до розвитку професійної освіти і подальшим збереженням технократизму управлінської вертикалі у практиці української професійної освіти; визначенням кваліфікаційних рівнів Національної рамки кваліфікацій (2011 р.), Міжнародної стандартної класифікації освіти (2011 р.) і невідповідністю їм рівнів формальної української професійної освіти, що негативно позначається на глобальному і європейському визнанні кваліфікацій української професійної освіти, їх конкурентоспроможності.

Суперечність особистісного рівня полягає у потребі врахування індивідуальної освітньої траєкторії кар'єрного професійного зростання у національному освітньому просторі й відсутності відповідного такої потреби освітнього середовища вітчизняної професійної

освіти, невизнання компетентностей і кваліфікацій, здобутих через неформальну та інформальну професійну освіту. Існує суперечність між особистісною потребою розкриття професійного потенціалу осіб різного віку у формальній, неформальній, інформальній професійній освіті і відсутністю системного поєднання різних видів цілісної неперервної професійної освіти упродовж життя.

Суперечність організаційно-педагогічна виникає там, де освітніми кваліфікаціями не враховуються кваліфікації професійні, де відсутня результатна парадигма освіти на основі компетентнісного підходу, немає реального вимірювання й порівнювання освітньої якості [21, с. 243].

Звернемося до документального матеріалу «Професійно-технічна освіта незалежної України у 1991 – 2013 рр.: головні події, формування нормативно-правової бази». Тут об'єктивно відображено формування правового поля та контроль за виконанням законодавства у цій сфері. Автор такого цінного аналітичного огляду, що увійде в історію розвитку системи профтехосвіти України, В. Головінов, тодішній головний консультант Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти.

Зазначимо, що систематизовані документи і статистичні дані не можуть не вражати: у 1991–2013 рр. з цих питань було прийнято 15 указів Президента України, 24 акти (нормативно-правових документів Кабінету Міністрів України, МОН України та інших установ щодо функціонування закладів та установ професійно-технічної освіти в нових соціально-економічних умовах). Стратегію розвитку цієї системи визначено у 5-ти загальнодержавних документах. На основі оновлення змісту професійної освіти і підвищення вимог до якості підготовки робітничих кадрів спрямовано 16 документів. І цей перелік можна було б ще продовжувати на основі аналізу документів з цих проблем, прийнятих у 2014–2017 рр.

Здавалося б, треба радіти тому, що приймається так багато документів на загальнодержавному рівні. Водночас не можна зрозуміти й пояснити, чому профтехосвіта доведена до межі виживання. У 2016 р. у засобах масової інформації всеукраїнського та регіональних рівнів були сотні публікацій з цієї болючої проблеми. В них – крик душі і протести різних категорій громадян у зв'язку із поспішним, необґрунтованим і непідготовленим переведенням ПТНЗ на фінансування з місцевих бюджетів. Ми не маємо можливості навести чисельні факти, що підтверджують велике зло, заподіяне профтехосвіті внаслідок таких, м'яко кажучи, недержавних дій. Про це відверто й правдиво написав Перший заступник Комітету Верховної Ради О. Співаковський у статті «Професійно-технічні заклади: без жодного шансу на фінансування» («Голос України», 15 липня 2016 р.).

Привернемо також увагу до такого явища, як *«програмування суперечностей»*, а, відповідно й помилок у реалізації державної політики з професійної освіти на етапі підготовки проектів законодавчих актів. На жаль, упродовж останніх років все більш помітною стає негативна тенденція, коли до проектів законів вносяться суттєві зміни і доповнення під авторитарним тиском деяких партій і блоків, щоб догодити окремим депутатам. Так було на етапі прийняття закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), до якого після прийняття Верховною Радою і затвердження Президентом України вже внесено чимало змін і доповнень. Такий же стиль притаманний завершальному етапу доопрацювання проекту закону «Про освіту».

У зв'язку з цим не можемо не згадати видатного французького філософа, просвітителя й матеріаліста XVIII ст. Клода Андріана Гельвеція. «До якого лиха призводить байдужість до істини» – так він назвав XIII розділ дев'ятої частини всесвітньо відомої праці «Про людину, її розумові здібності та її виховання». Мислитель застерігав майбутні покоління: «Помилка – це біла хмаринка, де мало людей помічає нещастя, які віщує вона. Ці нещастя,

заховані від нетямущого, завбачає мудрець. Він знає, що одна єдина помилка може збидліти народ, може затьмарити весь обрій його ідей... Небезпечна сама з себе помилка ще небезпечніша своїми витворами. Помилка плідна на помилки...» [3].

Не будемо прогнозувати, до чого можуть призвести помилки в галузі професійно-технічної освіти, котрі стали реальними за 25 років незалежності нашої держави. Вони міцно зафіксувалися в нормативно-правових документах, у непедагогічній і, можна сказати, негромадянській свідомості багатьох керівників різного рівня, які знаходяться у полоні стереотипів минулого й не розуміють стратегічної ролі технічної і професійної освіти, її глобальної мети, що полягає у розвитку як окремих людей, так і суспільств. Зрозуміло, що це потужні гальма у трансформації цієї галузі, у реалізації багатьох ідей у професійному навчанні майбутніх фахівців.

Модернізація сучасної професійної освіти

Нівелювати зазначені та інші суперечності можна шляхом модернізації національної системи освіти. *Перший аспект модернізації*: оптимізація з урахуванням глобальних тенденцій і національних традицій, а також сучасних і перспективних потреб. Таку оптимізацію забезпечать:

- побудова і реалізація різних освітніх траєкторій, визнання неформальної та інформальної освіти і навчання;
- рівний доступ громадян до професійної освіти і навчання, їхнє гнучке просування за індивідуальними освітніми траєкторіями;
- залучення роботодавців до створення освітніх стандартів і запровадження елементів дуальної системи підготовки фахівців;
- розширення автономії закладів професійної освіти, спрощення процедури ліцензування професійних навчальних закладів та акредитації освітніх програм;
- створення багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти для реалізації освітніх програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітників, молодших спеціалістів, професійного навчання незайнятого населення (безробітних), профільного навчання учнів старшої школи (з одночасним отриманням повної загальної середньої освіти);
- розвиток соціального партнерства;
- удосконалення механізму професійного розвитку педагогічних працівників закладів професійної освіти.

Модернізації української професійної освіти також сприятимуть: компетентнісний підхід до розроблення стандартів професійної освіти з конкретних професій і професійних кваліфікацій; використання європейської системи накопичення і трансферу кредитів, що забезпечує навчання впродовж життя, а також можливість переходу від професійної до вищої освіти.

Другий аспект: укрупнення, консолідація, концентрація і регіоналізація мережі закладів, що здійснюють професійну освіту, об'єднання існуючих професійно-технічних училищ і технікумів, створення мережі багатопрофільних професійних коледжів, здатних гнучко реагувати на регіональні і місцеві потреби, мати розвинену навчально-виробничу інфраструктуру. Вони готуватимуть молодших спеціалістів, кваліфікованих робітників та інших фахівців й надаватимуть різноманітні освітні послуги у сфері професійного навчання. Управління розвитком мережі профільних ліцеїв і професійних ліцеїв та коледжів та їхню діяльність доцільно здійснювати на регіональному рівні.

Науково-освітні кластери у регіонах є оптимальною структурою для реалізації різних моделей мережевої взаємодії, оскільки рамки соціального партнерства включають і вищий навчальний заклад, і виробництво, і освітні організації професійної освіти різних типів і видів, і старшу профільну школу. Враховуючи виникнення кластерів в деяких

промислових регіонах нашої держави, важливо передбачити їхню подальшу траєкторію розвитку.

Третій аспект: налагодження системних зв'язків з основними споживачами професійно підготовлених кадрів усіх освітніх і кваліфікаційних рівнів. Роботодавці мають брати постійну участь створенні та вдосконаленні освітніх стандартів і освітніх програм, здійсненні їхнього оцінювання, присудження професійних кваліфікацій, надавати місця для виробничого навчання, практики, стажування. Запровадження Національної рамки кваліфікацій створює передумови для системної співпраці на основі узгодження кваліфікаційних потреб і пропозицій.

Така співпраця має сприяти усуненню деформації у кваліфікаційній та галузевій структурі кадрів, підготовлених закладами професійно-технічної і вищої освіти. Як відомо, помилки на концептуальних і законодавчих рівнях, а також в управлінській діяльності призводять, з одного боку, до перенасичення економіки юристами, економістами та іншими фахівцями, а з другого боку, — до дефіциту кваліфікованого персоналу за окремими спеціальностями і професіями.

Четвертий аспект: неформальна (або додаткова інституціалізована) та інформальна (або самостійна не інституціалізована) професійна освіта упродовж життя. Освіта дорослих розглядається як неформальна професійна освіта, в якій можуть брати участь різні категорії дорослого населення. Участь людини в освітньому процесі на всіх етапах її життєдіяльності — це важлива ознака громадянського суспільства.

Освіта дорослих є складовою навчання упродовж життя. Ця система забезпечує навчання осіб, які мають повну загальну середню освіту або перервали її здобуття, з метою особистісного розвитку та професійного зростання через набуття нових компетентностей та їх оновлення. Крім особистісного і професійного розвитку українська освіта дорослих покликана сприяти створенню умов для активної участі різних категорій громадян у суспільному житті забезпечити їхню соціальну інклюзію. Ці та інші питання обґрунтовано в Концепції розвитку освіти дорослих в Україні, розробленій Л. Лук'яною і схваленій Президією НАПН України [8].

П'ятий аспект: створення сучасної системи забезпечення якості професійної освіти; освітні стандарти мають відповідати контексту інноваційного типу прогресу, завданням максимальної професійної самореалізації особистості, формування в неї здатності до безперервного навчання і саморозвитку. Все це повинно підтримуватися відповідною системою внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості освіти з урахуванням європейських стандартів і рекомендацій щодо якості. У такій системі головна відповідальність за якість освіти покладається на навчальний заклад, а основною ланкою визнається внутрішнє забезпечення якості. Зовнішнє забезпечення якості виконує функції визнання та підтримки внутрішнього забезпечення якості. Управління системою здійснюється незалежним (від зацікавлених сторін) органом забезпечення якості.

Сучасна система забезпечення якості європейського зразка є мотиваційно-розвивальною, створює умови для рівноправної фахової співпраці і боротьби за фахову репутацію, орієнтує на внутрішнє безперервне самовдосконалення. Ця система передбачає формування відповідної внутрішньої організаційної культури, забезпечення якості як основи успішного функціонування цілісної системи.

Системна реалізація комплексу заходів, спрямованих на модернізацію професійної освіти, забезпечуватиме формування особистості професіонала інноваційного типу, якому притаманні певні характерні риси: здатність до безперервного навчання і креативного застосування набутих знань, умінь, інших компетентностей; відповідність особистих нахилів, здібностей, інтересів обраному фаху, професії, кар'єрі; володіння англійською мовою як мовою глобального спілкування, що дає змогу збагачуватися на міжкультурній

основі, розширюватиме можливості фахового зростання, мобільності; включення у соціальну і фахову комунікацію за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; формування громадянських, патріотичних якостей, людської і професійної гідності.

Незаперечним є те, що модернізація української професійної освіти дозволить суттєвим чином підвищити рівень розвитку культурної і підприємницької самореалізації української молоді, сформувати сучасну економіку, утвердити Україну як розвинену європейську державу.

Прогностична функція науково-педагогічних досліджень

Перспективне планування наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук, безумовно, виконує прогностичну функцію. В Національній академії педагогічних наук України реалізація такого підходу розпочалася з 1993 р. Відтоді академічна спільнота постійно аналізує, системно обґрунтовує й пропонує нові напрями досліджень не лише співробітникам академічних інститутів, а й університетів, а також педагогічним працівникам загальноосвітніх і професійних навчальних закладів різних регіонів нашої держави. Методологічно обґрунтовані основні напрями досліджень періодично розглядаються й схвалюються Загальними зборами НАПН України та публікуються в науково-методичних виданнях, Інтернеті, а також у засобах масової інформації [8].

Професійну освіту і освіту дорослих визнають пріоритетним напрямом розвитку науки і техніки, зокрема: здійснення фундаментальних наукових досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України та сталого розвитку суспільства і держави.

Підкреслимо значення визначених напрямів досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретико-методичних засад професійного навчання, освіти дорослих та професійного навчання на виробництві. Основними завданнями досліджень з першого напрямку є теоретичне обґрунтування концептуальних підходів до визначення змісту, інноваційних технологій і методик професійного навчання в закладах професійно-технічної освіти різних типів і форм власності. Дослідження інтеграційних процесів у професійній освіті на рівні внутрішньопредметної і міжпредметної інтеграції.

Наукові пошуки з другого напрямку спрямовуються на вивчення проблем теорії, методології і практики освіти дорослого населення на соціальному і особистісному рівнях, що сприятиме створенню наукового підґрунтя для функціонування і розвитку сучасної системи освіти дорослих в Україні як важливої ланки освіти впродовж життя. Вивчаються особливості професійної підготовки дорослих на основі андрагогічних принципів, діяльнісного, компетентнісного, контекстного й особистісно орієнтованого підходів з охопленням всіх складових формальної і неформальної освіти дорослих (друга освіта, додаткова освіта, підвищення кваліфікації, перекваліфікація, перепідготовка, перенавчання).

Відповідно до третього напрямку розробляються моделі професійного навчання на виробництві, його принципи, зміст, форми організації, види (первинна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації тощо). Тематика дослідження враховує такі питання, як підвищення якості професійного складу працівників суб'єктів господарювання різних форм власності та підпорядкування, формування високого професіоналізму, майстерності, сучасного економічного мислення, вміння працювати в нових економічних умовах та забезпечення на цій основі високої продуктивної праці й ефективної зайнятості.

Мета досліджень з четвертого напрямку — обґрунтування теоретико-методичних і методичних засад навчання, перенавчання і перекваліфікації різних категорій незайнятого населення, виявлення педагогічних, психологічних, економічних, організаційних чинників

його вдосконалення, розроблення нових моделей і технологій професійного навчання безробітних [12].

Як бачимо, в нашій державі приділяється значна увага обґрунтуванню державної політики щодо підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. Розробляються й нові концепції, програми на загальнодержавному і регіональних рівнях. За участі науковців НАПН України це робиться теоретично обґрунтовано з прогностичним спрямуванням. Здавалося б, що це мало б сприяти реальній модернізації системи професійної освіти. Однак упродовж чверть віку спостерігаються негативні тенденції, зокрема: скорочення мережі та контингенту учнів ПТНЗ, повільне оновлення напрямів професійної підготовки. Якість професійної підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів не повною мірою відповідає вимогам сучасного ринку праці. Ці та інші недоліки спричинені збереженням значної централізації в управлінні розвитком професійної освіти, а також недостатньою взаємодією професійних навчальних закладів, роботодавців і науковців у розробленні державних стандартів професійної освіти, багатотипністю мережі ПТНЗ, недосконалістю механізмів фінансування [8]. До цього слід додати неефективність системи професійної орієнтації молоді на робітничі професії та консультування з ринкової кар'єри в ринкових умовах.

Такий розрив між задекларованими положеннями щодо державної політики та її реальним виконанням, на нашу думку, зумовлений недостатнім рівнем та й відсутністю політичної волі щодо результативного виконання прийнятих законів і державних програм. Порушення цілісності в їх виконанні, недостатнє врахування зміни форм власності та реального стану різних секторів економіки в регіонах та демографічної ситуації, зростання зовнішньої трудової міграції, нерідко суб'єктивізм і навіть волонтаризм у прийнятті рішень (наприклад, наприкінці грудня 2015 р., коли Верховна Рада України прийняла необґрунтоване і поспішне рішення щодо переведення фінансування професійно-технічних навчальних закладів з місцевих бюджетів) — ці та інші чинники знижують ефективність проголошеної державної політики.

За результатами фундаментальних науково-дослідних робіт, завершених в Інституті професійно-технічної освіти, прогнозування розвитку професійної освіти доцільно здійснити на основі на двохвекторної концепції [25, с. 255–265]. Такими загальними векторами розвитку професійної освіти і навчання є суб'єктність і технологізація. З одного боку, суб'єктність визначає зміщення акцентів з поняття «професійна діяльність» на поняття «особистість професіонала», що має бути прогнозованим наслідком застосування таких підходів, як: компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, особистісно-розвивальний, акмеологічний та ін. З іншого боку, технологізація професійної підготовки фахівців, що виявляється і в гнучкому інструментальному управлінні професійною підготовкою, і в інформатизації навчально-виховного процесу закладів професійної освіти, в цілому, зумовлює підвищення якості професійної освіти і навчання.

Якщо визначити напрями векторів за ознаками «низький прояв»—«високий прояв» та поєднати їх в систему координат, отримуємо чотири сегменти («низька суб'єктність і низька технологічність»; «висока суб'єктність і низька технологічність», «низька суб'єктність і висока технологічність»; «висока суб'єктність і висока технологічність»), серед яких оптимальним поєднанням є висока суб'єктність і висока технологічність. Синергетичний ефект такого підходу виявлятиметься в сталому (тривалому) розвитку системи професійної освіти і навчання. В ході виконання фундаментальних НДР в Інституті професійно-технічної освіти НАПН України за пропозицією Г. Романової визначено такі актуальні проблеми, пов'язані із забезпеченням сталості (тривалості, стійкості) розвитку професійної освіти і навчання.

По-перше, переорієнтація професійного навчання фахівців в умовах високотехнологічного виробництва на практичне розв'язання завдань сталого розвитку суспільства, зокрема, формування світогляду, що базується на засадах культури безпеки життєдіяльності, «особистості з безпечним типом поведінки». Це зумовлює необхідність впровадження у навчальний процес професійної підготовки робітників гнучких навчальних комплексів на модульній основі, що мають ґрунтуватися на аналізі змісту трудової діяльності робітника на конкретному робочому місці, плануванні його дій (тема НДР «*Особливості професійного навчання робітників в умовах високотехнологічного виробництва*»).

По-друге, проектування психолого-педагогічного супроводу консультування з планування й розвитку професійної кар'єри за участю соціальних партнерів. У такому супроводі важливу роль має відігравати коучинг, що спрямований на розкриття потенціалу учнів/студентів для максимального його використання, допомогу їм у формуванні професійної компетентності, визначенні відповідних цілей, завдань, розробленні плану дій щодо їх досягнення (тема НДР «*Підготовка учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри*»).

По-третє, забезпечення організаційно-педагогічних умов стандартизації підготовки майбутніх фахівців на компетентнісній основі, зокрема, розроблення та запровадження спеціальних програм підготовки педагогічних працівників та учнів/студентів до навчання за стандартами нового покоління (тема НДР «*Проектування змісту професійно-технічної освіти на основі компетентнісного підходу*»).

По-четверте, розроблення та запровадження інтегративних технологій підготовки майбутніх фахівців, що передбачає поєднання сучасних педагогічних технологій з інформаційно-комунікаційними. Ядром таких технологій мають стати проектні технології, оскільки вони мають значний потенціал щодо втілення пошукової продуктивної навчальної діяльності із застосуванням ІКТ (тема НДР «*Вдосконалення особистісно-розвивальних педагогічних технологій у професійно-технічній освіті*»).

По-п'яте, практико-орієнтована підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації, професійний розвиток різних категорій педагогічних працівників закладів професійної освіти із застосуванням змішаного навчання, що має забезпечувати розвиток їхніх професійних компетентностей, зокрема соціально-особистісної, інформаційно-аналітичної, технологічної та ін. (тема НДР «*Розвиток інформаційно-аналітичної компетентності педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів*»).

По-шосте, розроблення і запровадження стратегій управління професійною освітою, спрямованих на створення і функціонування сучасного відкритого освітньо-професійного середовища, зокрема: об'єднання в єдиній системі професійної освіти і навчання різних типів професійних навчальних закладів, що надають освітні послуги для учнівської молоді і дорослих на основі базової та повної загальної середньої освіти для оволодіння професією (спеціальністю) за освітньо-кваліфікаційними рівнями: «кваліфікований робітник», «молодший спеціаліст»; створення нових типів закладів професійної освіти (багато профільних професійних коледжів), запровадження сучасних, варіативних форм професійної освіти, зокрема, інтегрованих освітньо-професійних систем, що є поєднанням закладів професійної освіти з регіональними підприємствами та організаціями, науковими установами (освітньо-професійні округи, навчально-виробничі й навчально-науково-виробничі комплекси, консорціуми, кластери тощо) (тема НДР «*Управління розвитком професійно-технічної освіти в умовах ринкової економіки*»).

У розвитку неперервної освіти професійної освіти, її прогнозуванні важливе значення має врахування результатів фундаментальних досліджень вчених Національної академії наук України. Так, Президент НАН України академік Б. Патон інформував загальні збори

НАН України 13 квітня 2017 р. про наступне: «Вчені-економісти показали, що внаслідок поєднання інверсійного типу ринкової трансформації та глобалізації економіки Україна потрапила в інверсійну пастку, особливість якої полягає в тому, що застосування класичних ринкових інструментів для вирішення економічних проблем призводить до їхнього подальшого поглиблення. Вивільнення з цієї пастки є можливим на основі формування реконструктивного типу розвитку, спрямованого на вирішення власних соціально-економічних проблем на інноваційній основі з урахуванням замученості національної економіки у світо господарські зв'язки» [16, с. 7–8].

Підкреслимо важливість співпраці Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України із структурними підрозділами Міністерства соціальної політики України, зокрема з Інститутом підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. На нашу думку, цінними є результати досліджень щодо методологічних аспектів професійного розвитку людських ресурсів, визначення потреб та підвищення ефективності підготовки висококваліфікованих кадрів відповідно до вимог Євросоюзу [4, с. 86–114]. Наголосимо також на важливості врахування результатів досліджень, що виконувались в рамках різних міжнародних проєктів, зокрема Міжнародної організації праці [15].

Висновки. Неперервність освіти на початку ХХІ століття зумовлює необхідність посилення ролі професійного навчання як цілісної динамічної системи, що здійснює потужний вплив на подальший розвиток економіки, забезпечує випереджувальну професійну підготовку і взаємозв'язок усіх видів і рівнів професійної освіти. Науково-технічний прогрес, широке впровадження наукоємних, інформаційних технологій спонукають до значного підвищення якості професійної підготовки кваліфікованих робітників, її фундаменталізації та забезпечення гнучкості.

Створення необхідних умов для розвитку неперервної професійної освіти є важливим напрямом державної політики, реалізація якої потребує законодавчого забезпечення, а також об'єднання зусиль і системної діяльності органів державної влади та управління на всіх рівнях, об'єднаних територіальних громад, соціальних партнерів та громадських організацій. У сучасних умовах зростає значення прогнозування розвитку професійної освіти і навчання на загальнодержавному, регіональних і галузевих рівнях, більш ефективного впровадження результатів наукових досліджень. Це сприятиме уникненню помилкових рішень з питань підготовки сучасного виробничого персоналу.

Список використаних джерел

1. II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. — К., 2002. — 232 с.
2. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид. — К.: Либідь, 2006. — 312 с.
3. Гельвецій Клод Андріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання. / Переклад з французької Валер'яна Підмогильного. — К.: Основи, 1994. — С. 334.
4. Гнибіденко І. Ф., Кузнєцова Н. Б., Маршавін Ю. М., Могильний О. М., Пінчук Ю. Б., Руженський М. М., Федоренко В. Г.; Ринок праці України: перспективи євроінтеграції: Монографія / за ред. І. Ф. Гнибіденка — К.: ТОВ «ДКС центр», 2012. — 246 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
6. Законодавство України у сфері освіти та професійного навчання (Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти) / Упор. Б.Г. Чижевський, В.П. Головінов, Є.В. Красняков, М.М. Шевченко. — К.: Парламентське видавництво, 2013. — 376 с.
7. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. — Вид. переробл. — К.: Грамота, 2010. — 576 с.
8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст.

- голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : Педагогічна думка, 2016. — 448 с. — Бібліогр.: с. 21. — (до 25-річчя незалежності України).
9. Ничкало Н. Теорія людського капіталу і педагогіка праці / Нелля Ничкало // Ksza senie zawodowe : pedagogika. i psychologia = Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр., укр.-пол. щорічник / за ред. Тадеуша Левицького, Іоланти Вільш, Івана Зязюна, Неллі Ничкало. — Ченстохова; Київ, 2012. — [Вип.] XIV. — С. 25–36
 10. Ничкало Н. Незламність української профтехосвіти. / Професійно-технічна освіта. № 4 (73). 2016. С. 2–4.
 11. Ничкало Н. Педагогічна наука і професійна освіта: неперервна взаємодія. / Професійно-технічна освіта. № 1 (74). 2017. С. 2–3.
 12. Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні: Схвалено Загальними зборами Національної академії педагогічних наук України 8 листопада 2012 року, протокол №1–6/2–9-К.: НАПН України, 2013. — 47 с.
 13. Павленко Т.Ю. Формування і розвиток людського капіталу та його роль у підвищенні економіки країни. Економіка та управління підприємствами машинобудівельної галузі: проблеми теорії та практики, 2014. — №3. — с. 57 — 65.
 14. Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наук. праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Том 5. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. — К.: «Педагогічна думка», 2007. — 392 с.
 15. Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. праць до 20-річчя НАПН України: в 5 т. — Т.4: Професійна освіта і освіта дорослих. — К.: Педагогічна думка, 2012 — 512 с.
 16. Перехід на ринок праці молоді України / Елла Лібанова, Олександр Цимбал, Лариса Лісогір, Ірина Марченко Олег Ярош, Міжнародне Бюро праці, Програма молодіжної зайнятості. — Женева: МОП, 2014 (Work4 Youth publication series; No. 11, ISSN: 2309–6780 : 2309–6799 (web pdf))
 17. Про діяльність Національної академії наук України у 2016 році та основні завдання її подальшої роботи / Доповідь Президента НАН України академіка Б.С.Патона Загальним зборам НАН України. — К.: Видав.дім «Академперіодика» НАН України, 2017. — 40 с.
 18. Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення : матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 1 черв. 2016 р. / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти. — К.: Парлам. вид-во, 2016. — 320 с.
 19. Профтехосвіта України: ХХ століття: енциклопедичне видання/ За ред. Ничкало Н. Г. — К.: Видавництво «АртЕк», 2004. — 872 с.
 20. Ряшко І. В. Логіка: навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 328 с.
 21. Сидоренко Е. В. Технологии создания тренинга. От замысла к результату / Е. В. Сидоренко. — СПб. : «Речь» ; ООО «Сидоренко и Ко», 2007. — 336 с.
 22. Філософський енциклопедичний словник В. І. Шинкарук /голова редколегії . Національна академія наук України. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
 23. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. — 2-ге вид., стер. — К.: Знання, 2012. — 621 с.
 24. Britannica Concise Encyclopedia. 21. Britannica. Настольная энциклопедия. Т.1. Аалто-Медуза. АСТ. Астрель: М.: 2009. — 1158 с.
 25. Edukacja zawodowa i ustawiczna. Redakcja naukowa Nella Nyczkało, Adam Solak. Warszawa.: 2016. 400 s.

Nychkalo N.H. Lifelong professional education in the context of the human capital theory

Abstract. In the terms of the theory of human capital urgent issues of the development of continuing professional education, state policy implementation directed to the workforce training are considered. Contradictions and their reasons have been analyzed, scientifically grounded approaches to professional education upgrading have been suggested. A great attention is given to

the importance of prediction of continuing professional education development, strengthening of forecast scientific research function.

Keywords: *state educational policy, professional education, the theory of human capital, upgrading, forecast.*

УДК377/378 – 006 (477 : 4)

**Радкевич В. О.,
Лузан П. Г., Кравець С. Г.,**
Інститут професійно-технічної
освіти НАПН України

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті актуалізовано необхідність забезпечення якості професійної освіти з урахуванням сучасних вимог ринку праці. Охарактеризовано нормативно-правове забезпечення, що регламентує розроблення професійних і освітніх стандартів на основі компетентнісного підходу. Проаналізовано зміст понять: «компетентнісний підхід», «кваліфікація», «професійний стандарт», «державний стандарт професійно-технічної освіти» тощо. Обґрунтовано основні вектори стандартизації професійної освіти на основі компетентнісного підходу у площині їх узгодження із професійними стандартами та національною системою кваліфікацій. Розкрито значущість методичних підходів до стандартизації професійної освіти, запропонованих науковцями Інституту професійно-технічної освіти НАПН України.

Ключові слова: *професійна освіта, компетентнісний підхід, стандартизація, кваліфікація, професійні стандарти, освітні стандарти.*

Вступ. Модернізація національної системи професійної освіти зумовлена інноваційним соціально-економічним поступом суспільства, сучасними цивілізаційними викликами, що знайшло відображення в ряді вітчизняних і зарубіжних документів, зокрема: Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [13], Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 р. [11], Стратегії розумного, стійкого і всеосяжного зростання «Європа – 2020» [2], Брюгському Комюніке про зміцнення європейського співробітництва у сфері професійної освіти та навчання на 2011–2020 рр. [17] та ін. У них зазначається, що в наступному десятилітті буде значно еволюціонувати ринок праці, а отже, актуалізується потреба в робітниках з високим рівнем кваліфікації, професійної компетентності. У цьому контексті актуалізується значущість підвищення якості професійної освіти, її орієнтація на формування в майбутніх фахівців високого рівня професіоналізму, готовності до діяльності, що характеризується інтелектуальним і творчим змістом, поєднанням розумових і практичних дій.

Це сприятиме підготовці нової генерації кваліфікованих фахівців ХХІ століття, котрі володітимуть декількома кваліфікаціями; будуть здатними ефективно здійснювати комунікацію; прагнути безперервно навчатися («life long learning»), що уможливить підвищення їхньої конкурентоздатності, гнучкості, мобільності та адаптації на ринку праці; сприятиме творчому професійному розвитку.

Про забезпечення якісної, конкурентоспроможної професійної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки йдеться в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Зокрема в ній наголошується, що для